

EDIN ŠAKOVIĆ, PROF.

Boj kod Gračanice (u povodu 130-te obljetnice)

Gračanica i njezina okolina od uvijek se nalaizila na marginama historije. Ovo su područje zaobilazile vojske, osvajači, putopisci. Iako se u okvirima naše zavičajne historiografije katkada može primijetiti tendencija da se Gračanici dadne veći značaj nego što ga je objektivno imala, činjenica je da se ovaj grad gotovo ni po čemu nije izdvajao u bosansko-hercegovačkim okvirima. Gračanica je bila jedna obična provincijska kasaba u kojoj je život tekao mirno i bez većih potresa. Ipak, postoji jedan historijski događaj koji Gračanicu svrstava na, da tako kažemo, nešto više mjesto u historiji Bosne i Hercegovine. Taj događaj je čuveni Boj kod Gračanice, 12.–13. augusta 1878. godine, bitka u kojoj su snage bosansko-hercegovačkog pokreta otpora potukle austrougarske okupacijske trupe i oslobodile Gračanicu, koju su okupatori zauzeli šest dana ranije. Tako je Gračanica postala prvi i jedini oslobođeni grad u borbama protiv austrougarske okupacije, u ljeto i jesen 1878. godine.

Po čemu je ovaj događaj toliko značajan?

Otpor austro-ugarskoj okupaciji u historiografiji je ocijenjen kao autohton pokret bosansko-hercegovačkog stanovništva, u kojem su predvodničku ulogu imali Bošnjaci, s ciljem da se očuva teritorijalni integritet i nezavisnost Bosne i Hercegovine. Pokret otpora austro-ugarskoj okupaciji proistekao je iz nezadovoljstva naroda odlukama Berlinskog kongresa i postupcima Visoke Porte, koja je s Bosnom “trgovala” (ka s predmetom trgovine na međunarodnom planu), zanemarujući interese naroda i stanovništva te zemlje. To nezadovoljstvo je konačno preraslo u svojevrsnu revoluciju u kojoj je srušena i prekinuta višestoljetna osmanska vlast nad Bosnom i Hercegovinom. Tada su uspostavljene vlastite, autonomne institucije poput Narodnog odbora, Narodne skupštine i Narodne vlade, koje donose odluku o pružanju otpora okupatoru i odbrani zemlje.¹

¹ Detaljnije: **Rade Petrović**, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i*

Otpor okupatoru je, dakle, bio izraz probuđene narodne samosvijesti i domoljublja, što je bilo najviše prisutno kod Bošnjaka – muslimana, pa su u njemu uzeli najvećeg udijela. Ipak, i pripadnici drugih naroda su oružano i materijalno pomagali otpor, u većem ili manjem procentu. Vaso Pelagić svjedoči da su se tih dana čule parole poput one *“Sultan može dati Stambol, a ne Bosnu!”*, te da *“od sada u Bosni raje nema, već samo braće Bosanaca; ko hrišćane rajom nazove, određen mu je kuršum u glavu”*.² Prema tome, pokret otpora austro-ugarskoj okupaciji bio je očit izraz domoljublja, samosvijesti, ponosa, ali – kada se uzme u obzir odnos snaga i političke okolnosti – i primjer očajničke hrabrosti.

Sve to se manifestiralo i u Boju kod Gračanice, 12.–13. augusta 1878. godine.

U službenim spisima, hronikama, izvještajima i raznoraznim napisima o tim borbama, pripadnici otpora se, inače, različio nazivaju: pobunjenicima, ustanicima i ustašama, Bošnjacima, Turcima, revolucionarima, čak i komunistima (aluzija na Parišku komunu). U svemu tome, treba podrazumijevati snage po ideji jedinstvenog, iako operativno i komandno nepovezanog pokreta otpora koji se borio s jednim jedinim i potpuno jasnim ciljem: odbiti okupatora i sačuvati istom stečenu neovisnost Bosne i Hercegovine.

Povijesni okviri

Početkom ljeta 1878., Bosna i Hercegovina, najzapadnija provincija Osmanlijskog carstva, bila je zahvaćena ustankom

hrišćanskog stanovništva, organiziranim i pomaganim iz Srbije i Crne Gore, mladih država koje su još onda iskazivale pretenzije prema teritoriji Bosne i Hercegovine. Srbija i Crna Gora su uskoro i same ušle u rat sa Osmanskim carstvom, a kasnije im se priključila i Rusija. Osmansko carstvo je naposljetku bilo prisiljeno sklopiti nepovoljan mir u San Stefanu, kojim je za Bosnu i Hercegovinu bila predviđena autonomija u okvirima Carstva. Europske sile, međutim, nisu se složile sa odlukama Sanstefanskog mira, te je uskoro u Berlinu sazvan kongres, na kome je, između ostalog, odlučeno da se Austro-Ugarskoj dadne mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu i tu “zavede red”.

Sve veće nezadovoljstvo Bošnjaka – muslimana u Bosni, koje na tim pregovorima i kongresima niko ništa nije ni pitao, kulminiralo je zbacivanjem osmanske vlasti, 5. juna 1878. godine. Vijest da je sultan ustupio Austro-Ugarskoj pravo na okupaciju Bosne izazvala je nemire i buru protesta širom Bosne, a posebno u Sarajevu. Nakon velikih demonstracija u Sarajevu i otkazivanja poslušnosti bošnjačkih vojnika osmanskim zapovjednicima, osmanski funkcioneri su prisiljeni da podnesu ostavke, a ustaničke vođe su izabrale Narodnu vladu, u koju ulaze i predstavnici drugih bosansko-hercegovačkih naroda. To je označilo i kraj osmanlijske vladavine u Bosni.³

Istovremeno, širom Bosne i Hercegovine narod se naoružavao i spremao na otpor. Za otpor okupaciji uglavnom su bili

Hercegovini. Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini [Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1878], ANU BiH, Posebna izdanja XLIII, Odjeljenje društvenih nauka 8, Sarajevo 1979., str. 15-69.

2 **Vaso Pelagić**, *Istorija bosansko-hercegovačke bune*. Sarajevo: Svjetlost, 1953., str. 225.

3 Opširnije o tome: R. Petrović, isto, str. 36-45; **Mehmedalija Bojić**, *Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine* (objavljeno u istom zborniku kao i prethodno citirani rad), str. 73-76; pogl. također: **Hamdija Kreševljaković**, *Sarajevo u doba okupacije: 1878.*, Sarajevo: autor, 1937.

Spomenik poginulim vojnicima Austrougarske monarhije u borbama oko Gračanice od 4. - 30. augusta, 1878. godine, na Korića Hanu (nalazio se na lokalitetu istočno od Hadžijine vode)

Bošnjaci – muslimani, no ni oni sami nisu bili jedinstveni. Bilo je među njima i onih koji su se nadali “zavođenju reda” nakon okupacije, makar i pod “švapskom” upravom, a također i onih koji su smatrali da se slijepo treba povinovati odluci sultana. To su, uostalom, smatrali i skoro svi predstavnici vlasti, uglavnom stranci. U pokretu otpora u cijeloj Bosi uzeli su učešća i predstavnici pravoslavnog građanstva, znajući da bi okupacija pokvarila njihove snove o pripajanju Bosne Srbiji. Bosanski katolici su se velikom većinom držali rezervirano, priželjkujući dolazak katoličke sile na ove prostore, iako ima dosta slučajeva gdje su materijalno pomagali snage otpora, pa čak uzeli i oružje u ruke. Isto važi i za najveći dio pravoslavnog seljaštva, dok su pripadnici židovske (sefardske) manjine uglavnom materijalno pomagali bošnjačku vojku. Dolazak u Sarajevo **Mehmed Vehbi ef. Šemsekadića**, muftije iz Taslidže (Pljevalja), izuzetno energičnog čovjeka i spo-

sobnog organizatora, znatno je ojačao snage pokreta otpora.

Pad Gračanice i prvi okršaji

Austro-ugarske okupacione trupe prešle su sjeverne granice bosanskog vilajeta 29. jula 1878. godine, u ranu zoru, na četiri mjesta. Glavnina snaga se uputila dolinom Bosne prema Maglaju i u srednju Bosnu, već 2. augusta zauzevši Doboj, bez otpora, ali je njihova prethodnica (jedan konjički odred) upao u zasjedu na putu za Maglaj i pretrpio teške gubitke. Lijeva kolona 13. korpusa krenula je kroz bosansku Posavinu, prema Gradačcu, Gračanici i Donjoj Tuzli (današnja Tuzla). Tu kolonu je činila 20. divizija, kojom je zapovijedao podmaršal grof Ladislaus Szápáry. Glavninu snaga ove divizije činile su tri pješačke regimente (39. *Alexis*, 61. *Czesarewitsch* i 70. *Philippović*) i 12. regimenta poljske artiljerije, uz pozadinske jedinice i pridodati eskadron 7. husarske (konjičke) regimen-

te *Prinz Carl von Preußen*. Prema austro-ugarskim procjenama, na prostorima sjeveroistočne Bosne, Posavine, Tuzlanskog i Zvorničkog kraja – bilo je 12.700 dobrovoljaca i oko 1.300 bivših osmanskih vojnika bošnjačkog porijekla.⁴ Pod Szápáryevom komandom nalazilo se nešto više od 16.000 vojnika, blizu 3.000 konjanika i 41 top.⁵ Branitelji su, dakle, bili brojčano slabiji od okupatora, a kada se tome doda nepovezanost, nedostatak oružja i opreme, obrazovanog zapovjednog kadra, itd. – činilo se da Szápárya očekuje ne previše težak zadatak. Međutim, već u Gračanici, pokazalo se da neće biti baš tako. Nakon Maglaja, kako austro-ugarski vojni pisci ističu, bitka u Gračanici, 4. augusta, predstavlja drugi okršaj u kome je prolivena krv u pohodu na Bosnu, 1878. godine, kojeg su mnogi zamišljali kao vojnu paradu.

Iz Gradačca, u koji su ušle bez borbe (odred zaptija u tvrđavi predao im je grad uz vojne počasti), snage Szápáryeve 20. divizije krenule su u marševskom poretku prema Gračanici, preko Srnica i Doborovaca, uz prethodnice i osiguranja bokova. Zbog lošeg stanja putova, pogoršanog obilnim kišama koje su prethodnih dana padale, kolona opterećena komorom, kolima i zapregama, napredovala je sporo.⁶ U Doborovcima, stigle su vijesti da je oko stotinu ustanika zaposjelo položaje na pri-

jevoju iznad sela, pa je u tom pravcu poslano pola eskadrona pruskih husara. No, vijesti su se pokazale lažnima. Narod je, kako su govorili prvi izvještaji, bio miran, ali hladno i neprijateljski raspoložen prema okupatoru.⁷ Oprezno, jedinice 70. pješačke regimente *Philippović*, pod zapovjedništvom majora von Helpera, ušle su i zaposjele Gračanicu, formirale vojni logor i uspostavile straže. Tu je trebalo da dočekaju ostatak jedinica i da potom produže napredovanje prema Tuzli.

U početku, okupatorske jedinice nisu imale većih problema. Srpsko stanovništvo ih je dočekalo prijateljski, muslimani hladno i rezervirano, dok je kajmakam dragovoljno izvršavao sve njihove naloge. U međuvremenu, u Gračanici su se proširile vijesti o strahovitom austrougarskom porazu kod Maglaja, koje su, iako uveličane i pretjerane, osokolile i ohrabrinele one koji su bili pobornici otpora. Nije dugo trebalo čekati da dođe do krvoprolića: jedna žena (u dokumentima, pravoslavka) je tog 4. augusta obavijestila okupatorsku vojsku da se iz pravca sjeveroistoka, preko Drafnića, kreću grupe naoružanih pobunjenika kojima se priključuje mjesno stanovništvo, s ciljem napada na logor koji je bio postavljen u sjevernom dijelu grada.

Komanda regimente je brzo djelovala – jedan vod je odmah upućen kao pojačanje straži oko Konaka (kajmakamskog ureda), gdje je bilo uskladišteno 500 osmanskih pušaka ostraguša, dva voda pod zapovjedništvom kapetana Jovanovića zaposjela su uzvišenje na desnoj obali Gračanice rijeke (Sokoluše), “iznad Ciganluka”, dok je 16. četa dobila zadatak da krene u pravcu Drafnića i ceste za Gradačac. No, čim su vojnici došli do prvih kuća, dočekala ih je žestoka pucnjava. U brzom pro-

4 Robert Donia, *The Battle for Bosnia: Habsburg Military Strategy in 1878*, Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini [Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1878], ANU BiH, Posebna izdanja XLIII, Odjeljenje društvenih nauka 8, Sarajevo 1979., str. 116; M. Bojić, isto, str. 79.

5 M. Bojić, isto.

6 R. Donia, isto, str. 114; up. *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch K.K. Truppen im Jahre 1878.*, Nach autenthischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K.K. Kriegs-Archivs, Wien: Verlag des K. K. Generalstabes, 1879., str. 234.

7 *Die Occupation*, str. 234-235.

doru, okupatori su potisnuli Bošnjake, no u kućama su malobrojni branitelji i dalje pružali uporan i žestok otpor. Tek kada su von Helperovi vojnici zapalili kuće iz kojih je najviše pucano, otpor se stišao, dok su se pobunjenici pokušavali izvući. Na bojištu je, prema službenim austro-ugarskim podacima, ostalo “nebrojeno mnogo mrtvih Turaka”, 13 ih je ranjeno, a 37 zarobljeno. U kućama je pronađena veća količina oružja i municije. U ovom kratkom, ali žestokom okršaju – okupatori su imali jednog poginulog – natporučnika Vukmirovića, i trojicu ranjenih vojnika. U ostalim dijelovima grada je bilo mirno.⁸

Ulične borbe u Gračanici, 4. augusta 1878. godine, ostale su dugo u sjećanju Gračanlija. Prije petnaestak godina, prof. Rusmir Djedović je od stogodišnjeg Mehmedalije Trepanića zabilježio kazivanja koje je ovaj čuo od neposrednih svjedoka, kako je jedan odred neprijateljskih vojnika nastupio u mahalu Trepaniće. Sa krova stare sudnice (“mešćeme”), koja se nalazila na zaravni preko puta Trepanićkog groblja i stare Pervane džamije – Avdo Mesudović je iz džeferdara pogodio i usmrtio njihovog “kapetana” (zapovjednika). Vjerovatno se tu radi o pogibiji natporučnika Vukmirovića. Neprijateljski vojnici su tada, iz odmazde, pobili veći broj civila koji su se bili sakrili u obližnji potok, ne štedeći navodno ni žene i djecu.

Za to vrijeme u Tuzli, ugledni ljudi i narodne vođe su vijećali šta da se radi. Jedni su bili za otpor, drugi protiv. O tome nam opširno pripovijeda tuzlanski trgovac Živko Crnogorčević, aktivni sudionik i svjedok tih događaja. Skupina tuzlanskih uglednika, okupljenih u konaku tuzlanskog muftije Ibrahim efendije Muftića (“muftije Gračanlije”, kako to Crnogorče-

vić kazuje),⁹ odlučila je poslati u Gračanicu sahačiju Saliha Tučića, koji je kasnije postao jedan od poznatijih vođa otpora. Salih se vratio s povoljnim vijestima, a sa njim je došao i gračanički trgovac Jovo Gajunović, muftijin “dobar prijatelj”, koji je kazao da su okupatori “*sasvim mirno i pošteno došli do Gračanice, a nisu nikome štete pravili; što god kupe, to plate*”.¹⁰ Čuvši to, a saznajući da se u Tuzlu zaputio i muftija Šemsekadić, Tuzlaci su poslali dvojicu ljudi u Gračanicu, sa nalogom da vojsku upozore – neka odmah krenu prema Tuzli i u nju uđu prije Šemsekadića.¹¹

U Gračanicu su u međuvremenu stigle i druge jedinice 20. divizije, uključujući i samog Szápárya. Prilikom kretanja južno od Doborovaca, na austro-ugarske vojnike je pucano od strane “*Turaka sa bijelim turbanima (redife?)*”, što je bio jasan znak da i na maršu prema Tuzli treba očekivati zasjede i napade manjih skupina pobunjenika. To je i jedan od razloga što su prethodnice 20. divizije tek 8. augusta stigle nadomak Tuzli, ali su kod hana Pirkovca zaustavljene snažnim otporom.¹² Istog dana u Tuzlu je sa pratnjom stigao i muftija Šemsekadić, a pristizali su i naoružani odredi iz susjednih mjesta. Svi oni stavili su se pod muftijinu komandu. Nevjerovatnom energijom i sposobnošću, Šemsekadić je organizirao i rasporedio bošnjačke odrede, smijenio sa položaja sve defetiste i protivnike otpora,¹³

9 Ibrahim efendija je brat Ganibega Muftića, kasnijeg dugogodišnjeg gradonačelnika Gračanice.

10 Izgleda da su Tučić i Gajunović napustili Gračanicu još prije incidenta na Drafničima.

11 *Memoari Živka Crnogorčevića*, priredio za štampu Milenko S. Filipović. ANU BiH, Grada XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 10, Sarajevo 1966., str. 86-87.

12 *Die Occupation*, str. 239-242.

13 Neki od njih su, uključujući i muftiju Ibrahim ef. Muftića, pokušali pobjeći iz Tuzle preušeni u

8 Isto, str. 236-238.

proglasio opću mobilizaciju i uspostavio čeličnu disciplinu. Naredna dva dana, 9. i 10. augusta, na prilazima Tuzli slomljeni su napadi austrougarskih trupa. Okupatori su izgubili trojica oficira i 28 vojnika, ranjena su im devetorica oficira i 170 ljudi, dok je pet vojnika nestalo.¹⁴

Szápáry se tada povlači prema Gračanici, praćen bošnjačkim napadima. Nakon težeg okršaja kod Dobošnice (u kojem je imao 11 poginulih vojnika, 51 ranjenog i petoricu nestalih – uključujući i jednog oficira),¹⁵ glavnina 20. divizije rasporedila se kod Gračanice, očekujući napad Bošnjaka. Kako se vidi iz službenog austro-ugarskog vojnog izvještaja, taj položaj je bio naročito povoljan, jer se moglo odstupati i prema Posavini, preko Gračanice i Gradačca, prema Doboju, a također i prema Maglaju, starim putem preko Ozrena. Time se s boka osiguravao i glavni pravac nastupanja okupacionih trupa koje su nastupale uz rijeku Bosnu.¹⁶

Boj kod Gračanice

Prethodnice bošnjačke vojske došle su do Gračanice u podne, 12. augusta. U sudaru sa okupacionim jedinicama, došlo je do višesatne borbe na prostoru današnjeg Hajdarovca, te na uzvišenjima Vuknić i Stjepanovac. Šemsekadićevi borci su se rasporedili na spomenutim uzvišenjima, potjeravši jedan protivnički vod, ali je na njih upućena kompletna četa koja ih je u protuudaru potisnula. Odbačeni sa brda, Bošnjaci su tada napali desno krilo austro-

ugarske vojske, u ravnici uz Spreču, koristeći se žbunjem i visokim kukuruzom. Kada je okupator u borbu ubacio još dvije čete, Bošnjaci su prestali da napadaju i bitka se neko vrijeme stišala. Nakon konsolidacije svojih redova, Šemsekadićeve jedinice su ponovo napale s dvostrukom snagom, uz podršku jednog brdskog topa. Szápáryeve trupe su odgovorile dejstvom baterije teških topova, koja se nalazila oko 100 metara zapadno od rijeke Gračanice (Sokoluše) – dakle, negdje kod zgrade današnjeg "Transporta", ciljajući ustaničke položaje, ali vatra zbog nepreglednosti terena i udaljenosti nije imala značajnijeg efekta.

Bošnjaci su tada pojačali napade na desni bok 20. divizije, pa je Szápáry oko 16.00 sati naredio da tri čete prijeđu na lijevu obalu Spreče. Baš kada se činilo da su te čete postigle uspjeh, potisnuvši protivnika u dubinu planine Ozren, pojačala se borba na drugoj obali Spreče. Pošto dvije okupacione čete nisu ni uz artiljerijsku podršku mogle izdržati napade Bošnjaka, Szápáry je u borbu ubacio još dvije čete. Zahvaljujući tim pojačanjima, austrougarski vojnici preuzimaju inicijativu, te se Bošnjaci uvečer povlače sa uzvišenja iznad Sprečanskog polja. Okupatori tada zauzimaju položaje u sjevernim dijelovima grada, Javoru, Varoši i Drafnićima.¹⁷ Šemsekadićevi borci su na tom dijelu bojišta utišali napade, ali su – obaviješteni da se iz pravca Gradačca uputio jedan odred od šezdesetak pješaka i husara (konjanika) – postavili zasjedu i u žestokom okršaju prisilili neprijatelja na uzmicanje, ubivši mu petoricu i zarobivši devetoricu vojnika.¹⁸

žensku odjeću.

14 Isto, str. 242 i dalje.

15 Isto, str. 260.

16 **Azem Kožar**, *Boj kod Gračanice – doprinos otporu austrougarskoj okupaciji BiH 1878. godine*, Gračanički glasnik, II, 3, Gračanica 1997., str. 21-26).

17 A. Kožar, isto, str. 22-25; up. *Die Occupation*, str. 261 i dalje.

18 Desilo se to, po usmenom narodnom pamćenju, kod sela Vranovići, odnosno negdje u

U okršajima branitelja Bosne sa okupacionim jedinicama, koji se opisuju u spomenutom izvještaju, jasno se prepoznaje taktika muftije Šemsekadića, nadarenog vojskovođe i sposobnog zapovjednika, koji nije imao gotovo nikakvo vojničko znanje, izuzev nešto iskustva iz ratovanja protiv Crnogoraca. Mnogi su Bošnjaci tada još uvijek bili skloni ratovanju “na handžar”, prsa u prsa, viteškoj borbi, uz juriše. Razumije se, takvim načinom borbe, nisu imali nikakve šanse protiv moderno opremljene vojske poput austro-ugarske, naoružane brzometnim puškama, uz podršku artiljerije, vođene od sposobnih i školovanih oficira, sa organiziranom pozadinom, logistikom i sanitetom. Nasuprot tome, mnogi bošnjački dobrovoljci, tzv. *bašibozuk*, koristili su zastarjele šišane i kremenjače svojih očeva i djedova, a predvodili su ih hrabriji ljudi s većim autoritetom, ali uglavnom sa malo ili nimalo vojničke naobrazbe. Znajući sve to, Šemsekadić je nastojao potisnuti epska shvaćanja o viteškim borbama i djelima, naređujući ukopavanje i izgradnju zaklona, uz istovremene gerilske napade manjih skupina boraca s leđa i na bokove neprijatelja.

Baš u Boju kod Gračanice, 12. augusta 1878. godine, ta je Šemsekadićeva taktika urodila plodom. Pošto je znao da ne može potisnuti daleko nadmoćnijeg neprijatelja direktnim frontalnim udarom, Šemsekadić je naredio svojim jedinicama da napadaju bočna krila austro-ugarske vojske, sa pobrda Trebave, iz Sprečanskog polja, pa i sa lijeve strane Spreče, s ozrenskih kosa. Međutim, ono što je najvažnije u Šemse-

blizini Ibrišim-begovog hana. Taj lokalitet se danas naziva Hadžikadijin Han – nazvan tako jer je zgradu starog hana oko 1900. kupio i u vikendicu preuredio hadži hafiz Hasan ef. Hadžiefendić zvani Hadžikadija.

kadićevom komandovanju jeste to što on nije prihvatao način borbe koji je nametao neprijatelj. Bošnjaci pod Muftijinom komandom nisu pravili greške poput branitelja u drugim krajevima Bosne: nisu “do zadnjeg metka” branili neke dominantne položaje bez osiguranih pravaca povlačenja i pripremljenih rezervnih položaja.¹⁹ Szápáry i njegovi oficiri stoga nisu uspijevali primijeniti obuhvatne manevre, uz usmjeravanje jakih snaga i baražnu vatru na glavne odbrambene objekte, čime bi se Bošnjaci – zbog teških gubitaka u ljudstvu i mogućnosti da budu okruženi i uništeni – prisilili na povlačenje. Muftija Šemsekadić je vrlo vješto vodio svoje jedinice, ne samo u napadu, nego i u odbrani, naređujući taktička povlačenja na rezervne položaje. Analizirajući austrougarski izvještaj o Boju kod Gračanice, može se primijetiti i izuzetno dobra koordinacija u dejstvu Šemsekadićevih jedinica: naime, ako je neprijatelj imao uspjeha na jednom sektoru, pojačavali su se napadi branitelja na drugom, čime bi okupator bio zbunjen i pokoleban, a braniteljima na ugroženom sektoru bio bi olakšan položaj.

U nemogućnosti da izdrži napade neprijatelja, glavnina snaga Szápáryeve divizije našla se u opasnosti, jer je bila ugrožena njezina odstupnica prema Doboju, ali i osiguranje putnog pravca u dolini Bosne, značajnog za glavnu kolonu okupacione vojske koja je nastupala prema Sarajevu. Zbog toga se zapovjedništvo 20. divizije, trpeći stalne napade i gubitke, odlučilo na povlačenje ka Doboju, pa su najprije evakuirani bolničko osoblje i ranjenici, kao i druge pozadinske jedinice. Bila je to sasvim ispravna odluka: Szápáry nije imao sreće kao njegove kolege na drugim boji-

¹⁹ Pogl. M. Bojić, *Svrgavanje turske vlasti...*, str. 84.

štima, ali je u ličnosti muftije Šemsekadića sasvim sigurno imao daleko ozbiljnijeg – i dostojnijeg protivnika nego drugi austrougarski zapovjednici.

Tokom noći sa 12. na 13. august izvršeno je pregrupisanje austro-ugarskih snaga, a u 14.00 sati 13. augusta, započelo je povlačenje prema Doboju. Pisac austrougarskog vojnog izvještaja o ovim događajima posebno podvlači brigu za ranjenike, ističući da su time što nisu pali u ruke Bošnjacima *“oteti užasnoj sudbini, koja bi njima prijetila od nemilosrdnog i barbarskog protivnika”*. Ali se ni kulturna i civilizirana europska austro-ugarska vojska se, kako je ta bespoštedna borba odmicala, vrlo često nije ponašala ništa manje barbarski, što svjedoče prijeki vojni sudovi, vješala, strijeljanja i ratni zločini u netom osvojenim mjestima. Povlačenje jedinica 20. divizije trajalo je cijele noći, tako da su okupacione snage koje su štatile povlačenje kolone, u zoru 14. augusta, bile dva kilometra zapadno od Gračanice.²⁰ U bitci kod Gračanice, okupatori su imali jedanaestoricu poginulih vojnika, 80 ranjenih i dvojicu nestalih.²¹

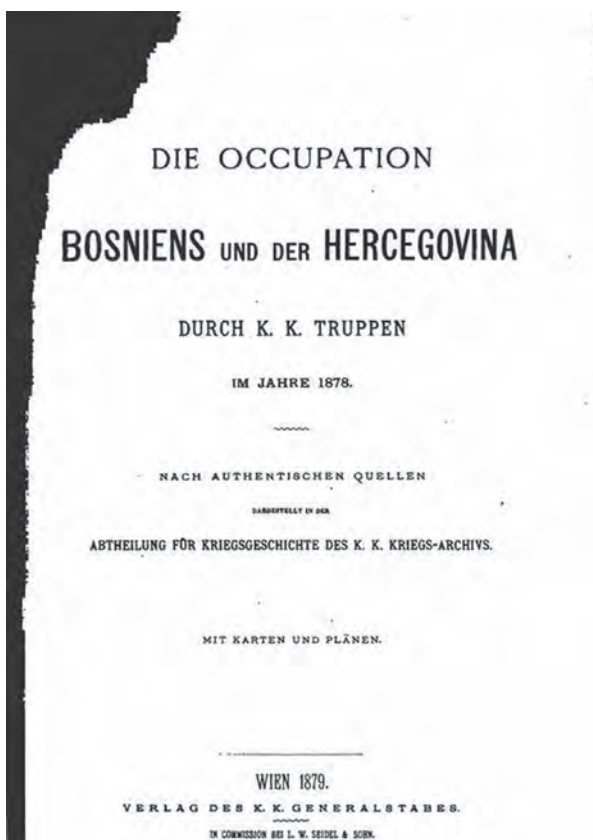
To jutro, 14. augusta, muftija Mehmed Vehbi-ef. Šemsekadić pobjedonosno je ušao na čelu svojih jedinica u oslobođenu Gračanicu.

Učešće Gračanlija

Nakon 4. augusta i prvog pada Grača-

20 A. Kožar, *Boj kod Gračanice*, str. 26.

21 *Die Occupation*, Beilage 12, III.

nice, mnoge Gračanlije su se povukle prema Tuzli, uključujući i one koji su već tada pružili otpor okupatoru. Tamo su stupili pod komandu muftije Šemsekadića. No, nije samo broj momaka pod oružjem ono čime je Gračanica doprinijela otporu okupatoru tog kasnog ljeta 1878. godine. Gračanlije su bile među glavnim zapovjednicima i najbližim saradnicima “Svetog Muftije”, kako ga je neprijatelj nazivao.

To svjedoči i jedan telegrafski izvještaj od 19. augusta 1878. godine, pet dana nakon što su okupacione snage potpuno napustile Gračanicu, upućen glavnom zapovjedniku okupacionih trupa u Bosni i Hercegovini, generalu Josipu Filipoviću, u kome su navedene najkompromitovani-

je osobe koje su se istakle u “ustanku oko Gračanice”, odnosno borbama u dolini Spreče. To su, ovim redom:

- “Mufti efendija iz Taslidže, vođa ustanka” (Šemsekadić),
- Osman-beg iz Zvornika, bimbaša,
- Ibrahim-beg Pašić iz Gračanice,
- Kajmakam i kadija iz Gračanice, odjeveni kao bašibozuci
- “Muharembegović iz Donje Tuzle” (Muharem Begović?),
- “Salih Sagia (sic!) iz Donje Tuzle” (radi se, naravno, o Salihu Tučiću zvanom Sahačija),
- Hadžija Husanović iz Gračanice,
- Mujaga Užičanin iz Gračanice,
- Jovo Muhić iz Gradačca, “predao ustašama jednog zaostalog austrijskog vojnika i uzeo mu pušku”.
- Rešidbegović Husein iz Gračanice i
- Hadži Husein Malergić (radi se, svakako, o H. Huseinu Malagiću iz Gračanice).

Kao što se vidi, sedmorica ljudi sa ovoga spiska su Gračanlije. Među njima najistaknutije mjesto zauzima Ibrahim-beg Pašić, u mladosti osmanski oficir, koji je živio na Mejdaniću. Pored njega, tu su i gračanički kajmakam i kadija. Iako su predstavnici vlasti i činovnici uglavnom bili protiv pružanja otpora, u Gračanici to nije bio slučaj. Imena ove dvojice bošnjačkih vođa se u dostupnim izvorima ne spominju – zna se jedino, iz osmanskih službenih godišnjaka (*Salnama*) da je kajmakam u Gračanici neposredno pred okupaciju bio neki Ali efendija, pa se vjerovatno radi o istoj osobi. Što se tiče kadije – to je bio Hafiz Mehmed ef. Hadžić, rodonačelnik gračaničkih Hafizkadića. On je nakon slova otpora emigrirao u Tursku. Zanimljivo je da su trojica Gračanlija sa ovog spiska –

Ibrahim-beg Pašić, Hadži Husein Malagić i Mujaga Užičanin – bili rodnom iz Užica. Nakon pada tog grada u srpske ruke i egzodusa bošnjačkog stanovništva, oni su se doselili u Gračanicu. Nema sumnje, jednom istjerani iz svojih domova, orobljeni i prognani – oni su se borili sa još većim žarom.²²

Upravo u polju pod Gračanicom, muftija Šemsekadić je postavio logor i sjedište svog štaba.²³ Muftijine snage se nisu zaustavile u Gračanici, nego su nastavile nastupanje Sprečanskim poljem, sve do uzvišenja nadomak Doboju. Time je znatno ugrožen strateški pravac dolinom Bosne prema Sarajevu, kojeg su trupe generala Filipovića zauzele 19. augusta. Austrougarske jedinice ukopale su se duž uzvišenja na desnoj obali Bosne, od Grapske i Kostajnice sve do Trbuka, dok su ustanici zauzeli položaje naspram njih. Time se formirao front na kome su svaki dan vođeni okršaji i borbe. Gračanica je, s druge strane, postala pozadinski centar, gdje je vršeno prikupljanje i priprema hrane za vojsku, zbrinjavanje ranjenika, prijem i raspoređivanje dobrovoljaca itd. Jedan interesantan podatak zabilježio je mr. Samuel Elazar, u svom radu o židovskoj zajednici u Gračanici. Trojica gračaničkih Židova, Isak Danon, Mošo Danon i Salamon Abinun, preuzeli su snabdijevanje narodne vojske hranom: mobilizirali su zanatlije-pekare i u polju ispred Gračanice „dali sagraditi“ pokretnu pekaru, a potom su po gradu i okolnim selima skupljali žitarice koje su se mljele u

²² Nije poznato ko je Mujaga Užičanin, jer se ličnost tog imena u kasnijim izvorima ne spominje. Prof. Rusmir Djedović pretpostavlja da se možda radi o Mustafi Harčinu, doseljeniku iz Užica, koji je nakon okupacije emigrirao u Sandžak.

²³ Vaso Čubrilo, *Bosanski ustanak 1875-1878.*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1930., str. 359.

vodenicama. Time je vojska na frontu svakodnevno dobijala svjež kruh.²⁴

A na frontu prema Doboju vodile su se zaista žestoke borbe. Bošnjake nije obeshrabrio ni pad Sarajeva. Najžešće borbe su vođene 23., 26. i 30. augusta. Šemsekadić je bio uporan u svojoj nakani da zauzme Doboj i presječe Filipoviću linije snabdijevanja. U toj nakani, uspio je na oružje dignuti i tešanjski kraj. Suočen sa znatno jačim otporom nego je to mogao i predvidjeti, general Josip Filipović, glavni zapovjednik okupacionih trupa, zatražio je pojačanje. U prvoj polovici septembra austro-ugarska komanda je naredila da 4. divizija sa 20. divizijom obrazuje 3. korpus, koji bi sa 4. korpusom trebalo da ponovo zauzme Posavinu i dolinu Spreče. Na dan 4. septembra, na front je kao pojačanje stigla kompletna 4. divizija sa četiri pješačke regimente i dva lovačka (Jäger) bataljona, pa su združenim snagama neprijateljske jedinice u žestokim borbama, 5. i 6. septembra, uspjele probiti front i primorati Šemsekadića da povuče svoje snage na liniju Tekučica – Karanovac–Gračanica. Za manje od dvadeset dana, koliko su jedinice narodne vojske držale front kod Doboja, samo je u Szápáry-evoj 20. diviziji izbačeno iz stroja 1500 vojnika i 50 oficira, što dovoljno govori o žestini otpora i žaru s kojim su se Bošnjaci borili za svoje domove. Istina, teških gubitaka je moralo biti i na ovoj strani, ali o tome ne nisu sačuvani pouzdani historijski izvori. Nakon povlačenja od Doboja, Bošnjaci su žestok otpor pružili kod Tekučice. Koliko je bila teška i krvava ta bitka, svjedoči i ovaj podatak: 8. pješačka regimenta je tu izgubila četvoricu oficira i 33 vojnika, 6 oficira i 219 vojni-

ka, a 27 vojnika je nestalo.²⁵ U tim odsudnim borbama, sam Šemsekadić se sa sabljom u ruci borio rame uz rame sa svojim vojnicima.²⁶

Naliniji Karanovac–Gračanica, Šemsekadić je namjeravao uspostaviti novi front. General Filipović je naredio komandantu 4. korpusa, podmaršalu baronu Bienertu da preko Brčkog i Gradačca krene prema Gračanici, gdje je Szápáry trebalo da zadrži Šemsekadića. Nastupanje 4. korpusa otpočelo je 14. septembra, a Šemsekadić je, izgleda prozreo namjere neprijatelja, čiji je cilj bio da ga dovede u okruženje i uništi. S obzirom da bi bilo suludo primiti borbu sa dva korpusa na dva fronta, Šemsekadić je naredio dalje povlačenje prema Tuzli. Jedinice podmaršala Szápáryja su ponovo ušle u Gračanicu 16. septembra. Nepunih sedam dana kasnije, pala je i Tuzla, te je otpor u ovome kraju ugušen. Šemsekadić je bio pripremao odbranu Tuzle, ali je zbog nesuglasica među bošnjačkim komandantima i protivljenju Tuzlaka odustao od toga i povukao se preko istočne Bosne prema Sandžaku.²⁷

Tamo gdje je otpor bio slomljen, po naređenju generala Filipovića, uspostavljani su prijevremeni sudovi na kojima su suđeni i pogubljeni istaknutiji ustanici, dok su ratni zarobljenici otpremani u logor u češki grad Olomuc. Nakon što je Gračanica po drugi put zauzeta, mnoge kuće i dućani su

²⁵ *Die Occupation*, Beilage 12, VII.

²⁶ **Hajrudin Čurić**, *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878.*, Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini [Sarajevo, 23. i 24. oktobra 1878], ANU BiH, Posebna izdanja XLIII, Odjeljenje društvenih nauka 8, Sarajevo 1979., str. 336-337.

²⁷ Isto, str. 337.

²⁴ **Samuel Elazar**, *Građa za istoriju jevrejske zajednice u Gračanici*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XV, Tuzla 1984, str. 130-131.

opljačkani, a dosta gračaničkih porodica je pred neprijateljem izbjeglo na istok, u još slobodna područja, neki i u Novopazar-ski sandžak, koji je ostao pod osmanskim upravom. Mnogi su se neposredno nakon okupacije iselili u Tursku, ali se većina uglednijih muslimana iz grada sklonila na sela, čekajući da se stanje sredi. Najveći broj aktivnih učesnika otpora je kasnije, nakon što je general Filipović opozvan iz Bosne i Hercegovine, amnestiran, te su se mogli uključiti u normalne tokove života. Tako su se i Gračani polahko mirile sa novim prilikama. Dolazilo je jedno novo doba, doba austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini, za vrijeme koje će i Gračanica od orijentalne kasabe prerasti u europski grad.

Trajno obilježavanje Boja kod Gračanice

Iz gore rečenog se jasno vidi da je događaj kojeg nazivamo Boj kod Gračanice ili Boj pod Gračanicom, kako se u narodu čulo, jedna izuzetno važna epizoda ne samo u povijesti ovoga grada, nego i šire regije, pa i Bosne i Hercegovine u cjelini. Otpor austro-ugarskoj okupaciji odražava svu snagu bosansko-hercegovačkog patriotizma i domoljublja, ali i nepokolebljive hrabrosti kada je u pitanju odbrana vlastitih domova.

Jesu li ovi događaji na dostojan način obilježeni?

U Gračanici postoje dvije ulice, Šemsekadićeva i Ibrahim-bega Pašića, ali sigurno je da apsolutna većina ljudi u gradu (uključujući i one koji žive u tim ulicama) ne znaju ni ko je bio Šemsekadić, ni ko je bio Pašić.

Možda za pet ili deset godina, kada ponovo budemo obilježavali obljetnicu ovog značajnog događaja – klima u gradu, među građanima, intelektualcima i strukturama vlasti bude zdravija i povoljnija, pa da se tom prigodom podigne spomenik svim poginulim braniteljima koji su te, 1878. godine, branili svoj grad i svoju zemlju. Tuzlaci su to, recimo, uradili prije više desetljeća, iako relativno skromno – tadašnji je Narodni odbor podigao spomen-ploču Salihu Tučiću Sahačiji, jednom od aktivista pokreta otpora, kojeg su okupatori 1878. strijeljali. Smatramo da jedno skromno spomen-obilježje u maniru vojnih spomenika 19. stoljeća, locirano negdje na potezu od Hajdarovca do Korića Hana – ne bi zaista predstavljalo veliki trošak niti veliki izdatak u općinskom budžetu.

